

## NUSIKALTIMO AUKOS IR NUSIKALTĖLIO MEDIACIJOS INSTITUTO SAMPRATA, PAGRINDINIAI MODELIAI IR JŲ VEIKIMO PRINCIPAI

Doktorantas Rokas Uscila

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Kriminologijos katedra, Ateities g. 20, 2057 Vilnius  
Telefonas 71 46 18

Elektroninis paštas ruscila@yahoo.com; ruscila@ltu.lt

*Pateikta 2001 m. vasario 12 d.*

*Parengta spausdinti 2001 m. kovo 23 d.*

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros vedėja doc. dr. G. Babachinaitė ir  
šios katedros prof. habil. dr. J. Galinaitytė*

### Santrauka

Šiame straipsnyje, apibendrinus užsienio šalių atliktus tyrimus bei praktiką taikant mediacijos institutą, atskleidžiama aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, tikslai, pateikiami dažniausiai taikomi mediacijos modeliai, pagrindiniai mediacijos proceso etapai.

Mediacijos institutas baudžiamosios justicijos srityje, siekiant išspręsti aukos ir nusikaltėlio konfliktą, pradėtas plačiai taikyti tik prieš kelis dešimtmečius, tačiau jo efektyvumas bei taikymo galimybės nuolat didėja.

Pirmoji aukos ir nusikaltėlio mediacijos/dialogo programa buvo įgyvendinta 1974 m. Kichenerio mieste, Kanadoje. 1999 m. atliktų tyrimų duomenimis, JAV buvo per 300 mediacijos programų, o Europoje – daugiau nei 900 [1]. Europoje pirmosios mediacijos programos imtos taikyti 1981 m. Prancūzijoje\*, o pagal užregistruotas mediacijos programas pirmauja Vokietija. Joje daugiau kaip 350 programų. Tačiau didžiausią praktiką taikant aukos ir nusikaltėlio mediacijos programas turi JAV. Jų tyrimų duomenimis ir bus remiamasi šiame straipsnyje. 1998 m. JAV buvo 293 mediacijos programos. 42 proc. šių programų priklausė privačioms organizacijoms bei agentūroms, 23 proc. – bažnytinės bendruomenės pagrindais veikiančioms organizacijoms, 9 proc. – probacijos įstaigoms, 4 proc. – juridinėms firmoms, advokatų kontoroms, 3 proc. – organizacijoms, teikiančioms nusikaltimų aukoms įvairias paslaugas [1].

Atskleidžiant mediacijos instituto sampratą, būtina išsamiau paaiškinti ir patį mediacijos terminą, nes panašioms į mediacijos programoms, kurių tikslas – konfliktuojančių šalių susitarimas, apibūdinti yra vartojami ir kiti terminai. Pavyzdžiui, Prancūzijoje vartojami terminai „mediation“ (mediacija) bei „reparation“ (atlyginimas, kompensacija). Vokietijoje diskutuojama dėl termino „Täter-Opfer-Ausgleich“ (aukos ir nusikaltėlio susitarimas, kompromisas), Austrijoje įsitvirtino „Außergerichtlicher Tatausgleich“ (neteisminis susitarimas), o Norvegijoje, Suomijoje – „konflikt resolution and mediation“ (konflikto sprendimas ir mediacija). Didžiojoje Britanijoje ilgą laiką buvo vartojami du terminai – „mediation“ ir „reparation“, tačiau pastaruoju metu

\* Prancūzijoje per 1998-uosius metus baudžiamosiose bylose, taikant nuostolių atlyginimo arba kitas kompensavimo priemones, sėkmingai baigėsi 163 000 alternatyvių mediacijos procesų. Šiandien tokios baudžiamosios politikos laikosi ir ją taiko maždaug 500 prokurorų.

inkstama į bendresnį atkuriamojo teisingumo terminą „restorative justice“ (atkuriamasis teisingumas).

Kanadoje bei JAV įsigalėjęs „Victim-Offender Mediation“ (aukos ir nusikaltėlio mediacija) bei vis rečiau vartojamas „Victim-Offender Recouiliation“ (aukos ir nusikaltėlio susitaikymas).

Pačia bendriausia prasme mediacija (nebūtinai baudžiamajame kontekste) paprastai apibūdinama kaip konflikto sprendimo procesas, į kurį įtraukiama nešališka neutrali trečioji šalis, skatinanti ir padedanti šalims priimti savanorišką sprendimą.

Mediacija baudžiamajoje justicijoje apibrėžiama kaip savanoriškumo bei konfidencialumo principais pagrįstas tarpininkavimo procesas, kurio metu tarpininkas (mediatorius) padeda dviems arba daugiau šalių išnagrinėti probleminę situaciją, sužinoti atsakymus į iškilusius klausimus, išspręsti konfliktą bei priimti konstruktyvų sprendimą.

#### **Išskirtini šie mediacijos instituto tikslai:**

- suteikti galimybę aukai ir nusikaltėliui susitikti „akis į akį“, aptarti nusikaltimą, gauti atsakymus į jiems iškilusius klausimus, atskleisti jausmus ir, kiek tai įmanoma, siekti priimti bendrą sprendimą;
- įgyvendinti restitucinį (atkuriamąjį) procesą, kurio metu auka ir nusikaltėlis, padedami mediatoriaus, sprendžia konfliktą;
- suteikti galimybę aukai ir nusikaltėliui nustatyti abiem šalims priimtina planą nusikaltimo padariniams pašalinti, t.y. kompensuoti moralinę, materialinę bei kitokio pobūdžio dėl nusikaltimo padarytą žalą [2, p. 2].

Mediacijos institutas, kaip alternatyvi ginčo sprendimo procedūra, taikoma įvairiose socialinio gyvenimo srityse. Tačiau mediacijos programų įgyvendinimas baudžiamajoje justicijoje, ypač kai tai susiję ne su baudžiamaisiais nusižengimais, o su nusikaltimais, turi savo specifiką.

### **Mediacijos instituto taikymo baudžiamajoje justicijoje ypatumai**

**Mediacijos programoje tarpininkauja tik specialiai parengti, patyrę, aukštos kvalifikacijos mediatoriai.**

#### **Paminėtini šie dažniausiai mediatoriams keliami reikalavimai:**

- specialios žinios, įgūdžiai. Vis dėlto daugelyje programų nėra reikalaujama, kad mediatorius turėtų aukštąjį teisinį arba psichologinį išsilavinimą. Tokiais atvejais būsimas mediatorius baigia specialius teisės kursus ir atlieka pratybas, t.y. dalyvauja mediacijos seansuose kaip mediatorius ir stažuotojas. JAV kiekvienas mediatorius 1) išklauso specialų paskaitų kursą, trunkantį vidutiniškai 31 val. (kai kuriose programose – iki 89 val.), 2) kartu su patyrusiu mediatoriumi dalyvauja vidutiniškai 4 bylose (daugiausiai – 24) [3, p. 31];
- amžiaus cenzas. Kai kuriose mediacijos programose numatyta minimali amžiaus riba, pavyzdžiui, Norvegijoje – 25 metai;
- atitinkamas darbo stažas. Kai kuriose mediacijos programose mediatoriais leidžiama dirbti asmenims, turintiems penkerių, o kai kur net septynerių metų socialinio darbo stažą bei atitinkamą praktiką.

Paminėtina ir tai, kad yra sudaryti bei reguliariai atnaujinami mediacijos programos įgyvendinančių organizacijų bei pačių mediatorių sąrašai, kai kur nurodoma jų specializacija, darbo stažas ir pan.

**Abiejų šalių – tiek nusikaltimo aukos, tiek nusikaltėlio – dalyvavimas mediacijos programoje galimas tik gavus jų raštiškus sutikimus arba prašymus.** Galimas ir kitas variantas, kai šalys savo norą dalyvauti mediacijos programoje išsako žodžiu teismo salėje. Kartu konstatuojama, kad auka bei nusikaltėlis visiškai suvokia savo pareiškimo svarbą, jiems nėra daromas spaudimas iš šalies ir pan. Visų JAV tyrimo metu nagrinėtų mediacijos programų duomenimis, aukos mediacijos programoje dalyvauja savanoriškai, be to, 99 proc. programų duomenimis, aukos iš šios programos gali pasitraukti bet kuriuo proceso metu. Nusikaltėliai kai kuriose mediacijos programose dalyvauja ne visai savo noru. 79 proc. mediacijos programų duomenimis, nusikaltėliai į mediaciją įsitraukia savanoriškai, tuo tarpu 21 proc. programų reikalauja, kad nusikaltėlis susitiktų su nusikaltimo auka, jeigu ji to pageidauja.



**Sudėtingas, kruopštus paruošiamasis mediacijos etapas.** Ruošdamiesi mediacijai, mediatoriai atlieka didelį parengiamąjį darbą ( prieš mediaciją susitinka su auka bei nusikaltėliu asmeniškai, esant būtinybei pasitelkia kitų sričių specialistų (psichologų, juristų, šalių atstovų, advokatų, šeimos narių, taip pat socialinių darbuotojų ir kt.).

**Daugiausiai dėmesio skiriama šalių dialogui.** Toks dialogas yra būtinas, nes norint išspręsti konfliktą nepakanka vien surasti kompromisą ir priimti formalų sprendimą dėl žalos atlyginimo arba kompensavimo. Dialogas patenkina informacinius ir emocinius aukos poreikius. Kai kuriais atskirais atvejais nusikaltimo aukai restitucinė sutartis yra mažiau reikšminga nei galimybė tiesiogiai kalbėtis su nusikaltėliu apie patį nusikaltimą.

## Mediacijos programų modeliai, jų taikymas

Suprantama, kad nėra ir negali būti išsamaus visų mediacijos stilių ir modelių sąrašo. Mediacijos stilių įvairovę lemia mediatorių gausa bei jų asmeninės savybės, o kiekvienas pasirinkamas stilius gali būti vienodai efektyvus [4, p. 14]. Pasaulyje egzistuoja tiek mediacijos modelių, kiek yra pačių mediatorių [5]. Tačiau apibendrinant galima teigti, jog labiausiai paplitę yra šie mediacijos modeliai [6]:

**Neformalus mediacijos modelis** (angl. *Informal mediation*) – kai pačių teisėsaugos institucijų pareigūnai pagal savo kompetenciją be atitinkamų specialių įsakymų, nurodymų įgyvendina mediacijos programą. Šis modelis labai plačiai taikomas daugelyje valstybių, turinčių skirtingas teises sistemas.

**Tradicinis kaimo arba genties susirinkimo modelis** (angl. *Traditional village or tribal moots*) – tai bene seniausiai taikomas mediacijos modelis, kai bendrijos narių konfliktas sprendžiamas visuotiniame bendrijos susirinkime. Šis mediacijos modelis praktiškai nebetaikomas, tačiau būtent jis paskatino sukurti ir išplėtoti daugelį šiuolaikinių mediacijos programų.

**Aukos ir nusikaltėlio mediacijos modelis** (angl. *Victim-offender mediation*) – taikomas tik tada, kai pažeidžiamas baudžiamasis įstatymas, tiksliai žinomos abi šalys\*, tarpininkauja tik gerai tokiam darbui parengtas mediatorius, kurio paslaugos gali būti mokamos.

**Derybinės programos žalai atlyginti, kompensuoti** (angl. *Reparation negotiation programmes*) – tai mediacijos programos, kuriomis siekiama įvertinti ir kompensuoti patirtus nuostolius. Šiuo atveju bendri abiejų šalių susitikimai nėra būtini. Kaip rodo praktika, dažniausiai mediatorius susitinka su kiekviena šalimi atskirai bei suderina jų pozicijas. Šio modelio mediacijos programos yra mokamos.

**Bendruomenės grupių arba tarybų mediacijos modelis** (angl. *Community panels or courts*) – taikomas, kai byla iš teismo arba prokuratūros perduodama specialiai įkurtoms bendruomeninėms taryboms, kurių įgyvendinamas procesas yra neformalus, lankstus, o jo pagrindą sudaro mediacijos arba derybų elementai.

**Šeimos arba bendruomenės grupių susitikimų mediacijos modelis** (angl. *Family and community group conferences*) – taikomas, kai mediacijos programoje dalyvauja ne tik auka bei nusikaltėlis, bet ir nusikaltėlio arba aukos giminės, bendruomenės nariai, taip pat paramą aukai ir nusikaltėliui teikiančios organizacijos ir pan.

Atsižvelgiant į mediacijos programos proceso ypatumus bei siektinus tikslus, be minėtų mediacijos modelių, išskiriami šie dažniausiai taikomi mediacijos modeliai: paprastasis, klasikinis, humanistinis.

**Paprastasis** – tai maksimaliai sutrumpintas mediacijos procesas, kuriam pradžią duoda ne pačios konflikto šalys, o įvykį, bylą tiriantis pareigūnas arba institucija. Čia nereikalaujama šalių raštiškų prašymų, apsiribojama tik jų sutikimu. Be to, šiame procese nebūna priešmediacinių susitikimų, visi klausimai nagrinėjami viename bendrame susitikime. Tikslas – kuo mažiausiomis laiko bei materialinėmis sąnaudomis išnagrinėti turimą bylą siekiant, kad asmuo (dažniausiai nepilnametis) nebūtų įkalintas, kartu sudaromos sąlygos atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą.

\* Čia galimi atvejai, kai yra keli nusikaltėliai bei viena auka arba atvirkščiai (galimi visi variantai).



**Klasikinis** – tai dažniausiai taikomas mediacijos modelis, kuriam būdingas: konkretaus atvejo įvertinimas, duomenų, informacijos analizė, patikimų santykių tarp šalių nustatymas priešmediacinėse sesijose, sąlyginai savarankiškas šalių pasiruošimas bendram susitikimui. Tikslas – pasirašyti atitinkamą sutartį, įtvirtinančią susitarimą dėl žalos atlyginimo, abipusiųsipareigojimų įvykdymo.

**Humanistinis** – tai sudėtingiausias, daugiapakopis, ilgiausiai trunkantis mediacijos procesas, kuriam reikia ypač kruopščiai pasirengti, kontroliuoti, kaip vyksta mediacijos seansai bei kaip šalys vykdo įsipareigojimus. Tikslas – skatinti aukos ir nusikaltėlio dialogą, tenkinti šalių informacinius poreikius, šalinti emocinę įtampą, neutralizuoti galimas papildomas traumas.

Kaip rodo užsienio šalių mediacijos programų taikymo praktika, dažniausiai mediacijos programos taikomos nepilnamečiams arba jauniems nusikaltėliams, taip pat asmenims, padariusiems nesunkius nusikaltimus arba teisės pažeidimus, pirmą kartą nusikaltusiems. Tai nereiškia, kad kitais atvejais mediacija netaikoma. Tokiais atvejais taikomos kitokios specialios mediacijos programos. 33 proc. visų mediacijos organizacijų, paklaustų, ar jos taiko mediaciją smurtinėse bylose, nurodė, kad mediacija buvo taikoma kūno sužalojimo atvejais, 18 proc. – ginkluotų užpuolimų, 13 proc. – seksualinių užpuolimų, 11 proc. – neatsargių nužudymų, 8 proc. – šeiminio smurto, ir net 3 proc. – tyčinių nužudymų atvejais [3, p. 28].

Dažniausiai mediacijos programos įgyvendinamos tokių nusikaltimų kaip vandalizmas, smulkūs užpuolimai, apiplėšimai, įsilaužimai į būstą atvejais.

Be to, nurodoma, kad vidutiniškai 33 proc. bylų, išnagrinėtų taikant mediacijos programas, sudaro apysunkiai, 67 proc. – lengvi nusikaltimai.

Apskaičiuota, kad per vienus metus taikant mediacijos programą vidutiniškai išnagrinėjama: 136 nepilnamečių bylos (atsižvelgiant į programą bylų išnagrinėjama nuo 1 iki 900), 74 suaugusiųjų bylos (atitinkamai nuo 1 iki 1672).

Paminėtina ir tai, kad 74 proc. visų apklausoje dalyvavusių mediacijos organizacijų pareiškė nagrinėjusios nepilnamečių ir tik 26 proc. – suaugusių nusikaltėlių bylas. 45 proc. iš jų nurodė, kad tarpininkauja išimtinai tik nepilnamečių nusikaltėlių ir jų aukų, 9 proc. – tik suaugusiųjų, 46 proc. – abiejų kategorijų nusikaltėlių ir jų aukų mediacijos procesuose [7, p. 1].

**Kaip rodo užsienio šalių mediacijos programų taikymo praktika, mediacijos institutas labai veiksmingas šiais atvejais:**

- kai abi šalys turi bendrą ateities planą, nebaigtų darbų, kurie vienaip ar kitaip turės būti baigti;
- kai viena ar abi šalys nori susigrąžinti savo, kaip gero, sąžiningo žmogaus, reputaciją visuomenėje, išlaikyti socialinį statusą;
- kai teisminis bylos nagrinėjimas užsitęsia, nualina šalis emociškai, materialiai ir pan.;
- kai abi šalys suinteresuotos ne įvykio teisiniu įvertinimu, o pragmatiniais sprendimais, kurie gali ir neatitikti teisėsaugos institucijų įvertinimo.

Mediacijos instituto įgyvendinimas reikalauja atitinkamo lygio interakcijos tarp aukos, nusikaltėlio ir visuomenės. Represinio pobūdžio baudžiamajame procese nusikaltimas asmeniui suprantamas kaip nusikaltimas valstybei. Visų pirma išvelgiamas santykis tarp nusikalstamą veiką padariusio asmens, t.y. nusikaltėlio ir valstybės. Tuo tarpu santykis tarp aukos ir nusikaltėlio bei visuomenės, kurios nariai jie yra, užmiršamas. Pabrėžiama, kad tik valstybė, taikydama nusikaltėliui baudžiamuosiuose įstatymuose numatytas sankcijas, yra pajėgi su juo susitvarkyti. Nusikaltėlis, kaip aktyvus interakcijos dalyvis, paprasčiausiai eliminuojamas.

Aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto ypatumas yra tas, kad daugiausiai dėmesio skiriama nusikaltimo aukai: rūpinamasi, kad būtų atlyginta padaryta žala bei suteikta atitinkama pagalba (medicininė, psichologinė ir kt.). Nepamiršamas ir nusikaltėlis – jam taikomos socialinio ir reabilitacinio poveikio priemonės, įvairios programos, valstybė, visuomenė jo nepasmerkia, neatstumia.

Svarbu tai, kad efektyviai funkcionuojantis mediacijos institutas apima tris dalyvius: nusikaltimo auką, nusikaltėlį ir visuomenę (bendriją), kurioje jie gyvena. Mediacijos institutas ne tik išsaugo, palaiko glaudžius mediacijos dalyvių santykius, bet ir sudaro prielaidas jiems stiprėti, socialinei įtampai visuomenėje mažėti ir t.t.



Sistemiškai įgyvendinant aukos ir nusikaltėlio susitaikymą būtų galima mažiau biudžeto išlaidų skirti ne itin pavojingų, nesunkių nusikaltimų byloms nagrinėti bei tirti, taip pat asmenims tardymo izoliatoriuose, kol bus atliktas parengtinis tyrimas, bei vėliau – atitinkamose laisvės atėmimo įstaigose išlaikyti.

Taigi kalbant apie mediaciją, kaip alternatyvią konflikto sprendimo galimybę, jos reikšmę pažymėtina, kad mediacijos institutas naudingas tiek nusikaltimo aukai, tiek nusikaltėliui, tiek visuomenei apskritai.

#### **Nauda aukai:**

- įsisažmoninti, suvokti nusikaltėlio kaltę ir jo atsakomybę už padarytus veiksmus;
- galimybė susitikti su nusikaltėliu bei tiesiogiai išsakyti jam savo mintis bei jausmus;
- sužinoti, koks iš tikrųjų yra nusikaltėlis;
- galimybė sužinoti atsakymus į klausimus, į kuriuos gali atsakyti tik nusikaltėlis: kodėl pasirinko konkrečią nusikaltimo auką, kas patraukė jo dėmesį (išvaizda, poelgiai, disponuojamas turtas, gyvenimo sąlygos), ar sekė, stebėjo auką, ar galėjo auka ką nors padaryti, kad nusikaltimo būtų išvengta?
- sumažinti su nusikaltėliu susijusį baimės jausmą (dažnai nepagrįstą, perdėtą). Sužinoti, ar nusikaltėlis gali sugrįžti, ar galima pakartotinė viktimizacija, koks žmogus galėjo tai padaryti, ar yra dar pavojus, grėsmė patirti prievartą?
- galimybė paprašyti ir priimti atsiprašymą;
- galimybė ją pamatyti, įvertinti kaip asmenį, o ne tik kaip objektą, pasikėsinimo taikinį;
- galimybė pasinaudoti savo teisėmis, būti pagrindiniu konflikto sprendimo dalyviu, nebūti nustumtai, paliktai nuošalyje kaip papildomai tolesnio tyrimo kliūčiai;
- suvokti nusikaltėlį kaip asmeniškai atsakingą asmenybę;
- galimybė žinoti, kaip ir kada bus atlyginta dėl nusikaltimo padaryta žala, reikalauti tinkamo, priimtino atlyginimo būdo;
- daug didesnė tikimybė (net keturis kartus), kad žala bus tikrai atlyginta ir įgyvendinti kiti restituciniai įpareigojimai;
- galimybė realiai veikti dėl nusikaltimo iškilusios problemos sprendimą;
- galimybė sumažinti pakartotinės viktimizacijos tikimybę;
- galimybė išvengti ilgai trunkančio teismo bylos nagrinėjimo, o kartu ir didelių laiko bei materialinių sąnaudų;
- galimybė pajauti, kad buvo įgyvendintas teisingumas.

#### **Nauda nusikaltėliui:**

- galimybė atlyginti, kompensuoti padarytą žalą bei įsisažmoninti savo kaltę, o nebūti tik nubaustam;
- galimybė atsiprašyti arba pasiaiškinti;
- galimybė iš tiesų suprasti visus nusikaltimo padarinius;
- galimybė būti matomam kaip asmeniui, o ne tik kaip nusikaltėliui;
- galimybė dalyvauti sprendžiant klausimą, kaip bus atlyginama padaryta žala, galimybė tartis, gal net derėtis dėl jos atlyginimo;
- kai kuriais atvejais, kai nusikaltėlis nėra pavojingas visuomenei (pirmas ar smulkus pažeidimas), unikali galimybė išvengti bausmės, teismo bylos nagrinėjimo su visais jo padariniais;
- galimybė susigrąžinti savo, kaip „gero žmogaus“, reputaciją.

#### **Nauda visuomenei:**

- didinant patirtų nuostolių kompensavimą, žalos atlyginimą, mažinamas nusikaltimų padarinių žalingumas visuomenei;
- mažėja nusikaltimų pakartotinumai, asmenų recidyviškumas. JAV atliktų tyrimų duomenimis, iš asmenų, dalyvavusių aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoje, per vienus metus pakartotinai nusikalto 19 proc., tuo tarpu iš atitinkamose programose nedalyvavusių asmenų – 28 proc. Paminėtina ir tai, kad dalyvavusių mediacijos programose asmenų pakartotinai padaromi nusikaltimai (pagal jų priskyrimą atitinkamai nusikaltimų rūšiai) yra lengvesni [8, p. 1];

- stiprėja teisingumo idėjos, jų įgyvendinimas visuomenėje;
- mažėja įkalinimo padarinių žalingumas visuomenei, rečiau įkalinami šeimos maitintojai, asmenys neišeina „kalėjimo mokyklos“, neperima nusikalstamo pasaulio subkultūros;
- rengiami savanoriai, kurie sprendžia problemas, iškilusias dėl padaryto nusikaltimo, daugėja asmenų, galinčių suteikti aukai reikiamą pagalbą. Savanoriai, sprenddami atitinkamus ginčus, pritaiko vis naujas žinias.

#### **Nauda teisingumo sistemai:**

- skatina suvokti nusikaltimų aukų poreikius bei jų pasitikėjimą visa teisingumo sistema;
- visuomenė ima geriau suvokti teisingumą bei labiau pasitiki visa teisine sistema;
- nusikaltimai išnagrinėjami per daug trumpesnį laiką;
- naudojantis paruoštų savanorių paslaugomis labai sumažėja materialinės sąnaudos, skirtos nusikaltimams iširti;
- naudojant alternatyvias poveikio priemones nepavojingiems ir galintiems pasitarnauti tiek nusikaltimo aukai, tiek visuomenei nusikaltėliams, sumažėja įkalinimo išlaidos. Pavyzdžiui, JAV 95 proc. baudžiamųjų bylų išnagrinėjamos „susitarimo su justicija“ principu. Apskaičiuota, kad minėtų bylų sumažinus iki 80 proc. reikėtų 100 kartų daugiau teismų bei 10 kartų daugiau teisėjų, prokurorų ir advokatų [9, p. 34];
- sumažėja teisėsaugos institucijų, atliekančių parengtinį tyrimą bei teisminį nagrinėjimą, darbo krūvis. Jų pajėgos bei turimos priemonės gali būti veiksmingiau panaudotos sudėtingesnėms byloms tirti bei nusikaltimų prevencijai.

Pažymėtina ir tai, kad nepaisant visų aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto pranašumų, jo efektyvumo šis procesas nėra viską apimantis. Egzistuoja bylos, kuriose mediacija, kaip konflikto sureguliuavimo priemonė, yra netikslinga, o atskirais atvejais netgi negalima [10], būtent:

- kai šalys nelinkusios nuolaidžiauti, yra įsitikinusios savo teisumu, mano, kad teisminis nagrinėjimas joms bus naudingesnis nei nuolaidos kitai šaliai;
- kai nėra žinomas nusikaltimą padaręs asmuo arba jo dabartinė gyvenamoji vieta;
- kai viena iš šalių dėl objektyvių arba subjektyvių veiksnių neįstengia pasiekti susitarimo bei dalyvauti programoje;
- kai viena arba kita šalis abejingai žiūri į visą mediacijos procesą ir jo baigtį;
- kai padaryti ypač žiaurūs, ciniški nusikaltimai ir t.t.

#### **Sąlyginai mediacijos procesą (plačiau prasme) galima skirstyti į tokius etapus:**

##### **Bylos, atvejo registravimas**

Atsižvelgiant į konkretų atvejį, inicijuoti aukos ir nusikaltėlio mediacijos programą bei atsiųsti atitinkamą dokumentaciją gali:

**a) teisėsaugos institucija**, kuriai pagal kompetenciją priskiriama byla (policija, prokuratūra, teismas, pataisos reikalų įstaigos, jų padaliniai ir pan.),

**b) nusikaltimo auka arba nusikaltėlis, jų advokatas, atstovas,**

**c) savivaldybių, kitų municipalinių tarnybų atstovai.**

Pavyzdžiui, JAV mediacijos programas inicijuoja: 29 proc. visų atvejų – probacijos institucijos, 23 proc. – teismai, 15 proc. – prokuratūra, 13 proc. – tarnybos, dirbančios su nepilnamečiais teisės pažeidėjais, 10 proc. – policija, 7 proc. – nusikaltėliams atstovaujantys advokatai, 2 proc. – bendruomenės atstovai, nariai, 1 proc. – nusikaltimų aukoms atstovaujantys advokatai [3, p. 28].

##### **Mediacijos programa inicijuojama, kai:**

- iniciatyvą parodo abi šalys ir mediacija pradedama tik savanoriškai sutikus abiem šalims;
- iniciatyvą parodo viena iš šalių ir mediacija pradedama, kai bent viena iš šalių, t.y. nusikaltimo auka arba nusikaltėlis, pateikia prašymą. Suprantama, kad po nusikaltimo daugeliu atvejų nusikaltimo auka bei nusikaltėlis nekontaktuoja, todėl dalyvavimas mediacijos programoje dažniausiai inicijuojamas vienos iš šalių, kuri kreipiasi į atitinkamą visuomeninę arba privačią mediacijos organizaciją, biurą. Gavusi prašymą, kuriame būna nurodyta informacija apie kitą šalį, mediacijos organizacija užmezga su ja ryšius;
- iniciatyvą parodo ne šalys, o atitinkamos specialios institucijos (dažniausiai nepilnamečių bylose);



- galimi atvejai, kai mediacija taikoma kaip ikiteisminio ginčo nagrinėjimo „sąlyga“. Kai kuriose JAV valstijose, asmenys, kurių šeimos nariai jų atžvilgiu yra padarę teisės pažeidimų, prieš kreipdamiesi į teismą dėl bylos iškėlimo bei nagrinėjimo, pirmiausia privalo kreiptis į mediacijos institucijas [11, p. 114].

## **Bylos, atvejo analizė**

Įforminus atitinkamą pranešimą bei susitarus dėl konkretaus atvejo nagrinėjimo, susipažįstama su bylos medžiaga, ji analizuojama, kartu sprendžiama, kurį mediacijos modelį parinkti bei kurį mediatorių paskirti.

Čia paminėtina, kad nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija 34 proc. visų atvejų pradedama iš karto po pažeidimo, formaliai neprisipažinus kaltės, 29 proc. – bylos parengtinio tyrimo metu ir 27 proc. – teismo nagrinėjimo metu arba jau paskelbus teismo sprendimą. Atsižvelgiant į tai mediatoriaus bylos analizei skirtas laikas bei turimos galimybės priklauso nuo to, kada buvo kreiptasi į mediacijos organizaciją.

## **Asmeniniai (priešmediaciniai) mediatoriaus pokalbiai su nusikaltimo auka ir nusikaltėliu**

Pirmiausia svarbu nustatyti, kaip šalys pasirengusios dalyvauti mediacijos programoje, t.y. jų norą susitikti, susitarti bei susitaikyti. Pastebima tendencija, kad šalys, dažniausiai nusikaltimo aukos, mediacijoje bijo dalyvauti, nes šis procesas joms yra nežinomas, taip pat vengia tiesiogiai susidurti su nusikaltėliu bei iškilusia problema apskritai. Tačiau po mediacijos teigia esančios patenkintos, kad ryžosi šiam žingsniui bei pačios išsprendė problemą. Kartu paminėtinas ir tas faktas, kad nusikaltimo auka ir nusikaltėlis, paklausti, ar ateityje dalyvautų panašiose programose, atsakė vienareikšmiškai teigiamai [12, p. 4]. Be to, 91 proc. mediacijos programose dalyvavusių aukų mano, kad mediacijos programos turėtų būti įgyvendinamos kiekvienoje teisėsaugos institucijoje [13, p. 12].

Priešmediaciniame susitikime kiekvienai šaliai asmeniškai paaiškinama, kad bus imtasi visų įmanomų apsaugos priemonių ir kad proceso konfidencialumas bus užtikrintas. Akcentuojama, kad sutaukyti, susitarti siekia ne viena, o abi šalys, nusikaltęs asmuo nuoširdžiai gailisi dėl savo veiksmų, pripažįsta savo kaltę. 65 proc. tyrimo metu nagrinėtų mediacijos programų iš nusikaltėlių reikalauja pripažinti kaltę. Tik pripažinę kaltę jie gali dalyvauti aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoje.

Paminėtina ir tai, kad 99 proc. tyrime dalyvavusių aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų duomenimis, šalys būtinai kviečiamos į priešmediacinį susitikimą: 48 proc. atvejų jas kviečia programos vykdytojas, 51 proc. atvejų – pats mediatorius. Tačiau atskirus susitikimus prieš bendrą mediacijos susitikimą rengia tik 78 proc. mediacijos programų, 80 proc. iš jų šalys susitinka su mediatoriumi, 20 proc. – su kitais programos vykdytojais.

## **Bendri susitikimai**

Įsitikinus abiejų šalių savanoriškumu bei jų pasirengimu dalyvauti mediacijos programoje, organizuojamas bendras abiejų šalių susitikimas, kuriame dalyvauja mediatorius. Šio susitikimo tikslas – aptarti problemos sprendimo būdus bei pasiekti susitarimą.

Prieš pradėdant šalims kalbėti, mediatorius primena pagrindines taisykles bei savo neutralų vaidmenį šiame susitikime. Svarbiausias jo uždavinys – prireikus pakreipti pasitarimą reikiama linkme, kad šalys nenukryptų į pašalinius dalykus, skatinti pozicijų derinimą, kontroliuoti, kad pasitarimas neatsidurtų aklavietėje.

JAV atliktų nusikaltimo aukų, nusikaltėlių, mediatorių apklausų duomenimis, 53 proc. atvejų pradėti susitikimą nusprendė mediatorius, 20 proc. – tai buvo nurodyta programoje, 12 proc. – taip pasirinko nusikaltimo auka, 15 proc. – nusikaltimo auka kartu su nusikaltėliu [3, p. 36].



Paminėtina ir tai, kad dažniausiai įvardijamos vietos, kuriose vyksta bendri šalių susitikimai, yra šios: programų biurai – 72 proc. atvejų, bendruomenės centrai – 44 proc. atvejų, konferencijų salės bibliotekose – 42 proc. atvejų, bažnyčios, sinagogos – 39 proc. atvejų, teismo salėse – 18 proc. atvejų, aukos namuose – 17 proc. atvejų.

Po įžanginio mediatoriaus žodžio dažniausiai žodis suteikiamas nusikaltimo aukai. Auka trumpai išdėsto savo samprotavimus dėl padaryto nusikaltimo, nurodo patirtą žalą, kaip šis įvykis paveikė ar pakeitė jos gyvenimą. Tada nusikaltėliui suteikiama galimybė atsakyti į pateiktus klausimus, atsiprašyti, pasiaiškinti, kodėl jis taip pasielgė, apie ką galvojo darydamas nusikaltimą ir pan. Paskui šalys pateikia viena kitai klausimus, atsakinėja į juos. Mediatoriaus uždavinys – stengtis, kad šalys bendrautų kaip galima natūraliau, nuoširdžiau, pačiam į pokalbį įsiterpti tik esant būtinybei. Kai abi šalys aptaria bei atkuria įvykio aplinkybes, mediatorius siūlo pereiti prie žalos atlyginimo klausimo bei susitarimo dėl jos kompensavimo pasirašymo.

### Susitarimo dėl susitaikymo pasirašymas

Vienas svarbiausių mediacijos proceso etapų – tai susitarimas dėl aukai padarytos žalos atlyginimo. Susitarime gali būti įtvirtinta, kad nusikaltęs asmuo: atlygins žalą iš karto arba dalimis per atitinkamą laikotarpį, aukos „naudai“ atliks atitinkamus darbus (sutaisys duris, langus, sutvarkys automobilį ir pan.). Be to, gali būti nurodoma, kad nusikaltėlis užsiregistruos į gydymo nuo alkoholizmo, narkomanijos arba toksikomanijos programą, tam tikrą laiką (atlygintinai arba ne) dirbs viešuosius darbus bendruomenės labui, pradės studijas arba bus darbinamas, baigs specialius kvalifikacijos kursus ir pan.

Šalių pasirašoma sutartis dažniausiai susideda iš 5 dalių: 1) materialinės žalos atlyginimo, 2) tolesnio nusikaltėlio elgesio reikalavimų, sąlygų, 3) nusikaltėlių įpareigojimo gydytis, konsultuotis su atitinkamais specialistais, 4) kontrolės priemonių, užtikrinančių įsipareigojimų vykdymą, 5) nusikaltimo aukos įsipareigojimų (atsiimti pareiškimą, inicijuoti baudžiamosios bylos nutraukimą kaltininkui ir aukai susitaikius ir t.t.). Susitarimas pasirašomas abiejų šalių, dalyvavusio mediatoriaus bei atskirais atvejais mediacijos programos vadovo (kai šalys reikalauja pakeisti mediatorių ar pan.).

#### Mediacijos proceso metu gali būti priimami šie sprendimai:

- problema/konfliktas visiškai išspręstas;
- kompromisas pasiektas tik iš dalies, susitarta tik dėl kai kurių klausimų;
- konstatuojama, kad susitarimas nepasiektas, mediacijos programa nepasiekė savo tikslų (kai kuriais atvejais, nepasiekus susitarimo, šalims siūloma kita (papildoma) mediacijos programa).

Paminėtina ir tai, kad mediacijos programos gali būti taikomos visose bylos (atvejo) tyrimo stadijose ir net po jų. Be to, gali būti įtrauktos į patį baudžiamąjį procesą arba veikti kartu. Mediacijos programoje pasiektas rezultatas gali inicijuoti baudžiamojo persekiojimo nutraukimą arba būti pateiktas kaip rekomendacija sprendžiant ginčą teisme [6].

### Susitarimo vykdymo kontrolė

Vienais atvejais manoma, kad mediacijos programa įvykdoma, kai yra įforminamas, pasirašomas šalių susitarimas. Kitais atvejais laikoma, kad programa pasiekia savo galutinį tikslą, kai įvykdomos visos sutartyje numatytos sąlygos. Šiais atvejais mediaciją atlikęs (šalis sutaikęs) mediatorius privalo patikrinti, kaip vykdomas susitarimas, ar atlyginta žala, atlikti darbai, ar kaltininkas gydomsi ir t.t. Apie tai turi būti informuojama ir institucija, inicijavusi mediacijos programos taikymą. Tik tada, kai visos sąlygos įvykdytos, mediatorius gali konstatuoti, kad mediacijos programos tikslas pasiektas.

Čia pažymėtinas psichologinis momentas, t.y. kad šalys turi vidinį įsipareigojimą įvykdyti priimtą susitarimą, nes jis yra jų pačių darbo rezultatas, o ne iš šalies primestas įpareigojimas.

Viena mediacijos programa per metus vidutiniškai išnagrinėja 106 bylas. Iš šių bylų vidutiniškai 92 (87 proc.) atvejų pasiekiamas raštiškas susitarimas. Vidutiniškai 99 proc. atvejų jis įvykdomas tinkamai.

Kitų apklausų duomenimis, iš penkių mediacijai pateiktų bylų keturios baigiamos teigiamai [14, p. 9].



## Mediacijos programose dalyvaujantys asmenys

Mediacijos seansuose dalyvaujančios šalys, t.y. nusikaltimo auka bei nusikaltėlis, dalyvauja pačios asmeniškai, jų negali pakeisti jokie atstovai, juristai/konsultantai arba advokatai. Būtent šios dvi šalys užima svarbiausią poziciją mediacijos procese nuo pat mediacijos programos inicijavimo iki galutinio sprendimo priėmimo, susitarimo pasirašymo bei jo įvykdymo. Tačiau tam tikrais atvejais mediacijos procese gali dalyvauti ir kiti asmenys – tokiu atveju (atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes) reikalingas vienos ar abiejų šalių sutikimas.

Tyrimai rodo, kad tik nedaugelyje aukos ir nepilnamečio nusikaltėlio mediacijos programų (8 proc.) pastarojo tėvai nedalyvauja, kitais atvejais tėvai dalyvauja tik kartais (27 proc.), tačiau daugumoje programų (52 proc.) tėvai dalyvauja visuomet.

Apibendrinant aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų taikymo praktiką galima teigti, jog mediacijos programose tarpininko funkcijas gali atlikti:

- mediacijos programos vadovas, koordinatorius;
- mediatoriai, tiesiogiai dirbantys programose;
- mediatoriai stažuotojai, asmenys, dalyvaujantys programose kaip mediatoriaus padėjėjai, kartu atliekantys praktiką, kuri yra būtina jų parengiamosios programos dalis.

Be to, užsienio šalių mediacijos praktikoje gerai žinomas ir bendramediacijos (angl. *Co-mediation*) institutas – kai mediacijoje tarpininko funkciją atlieka keli asmenys mediatoriai. Minėtas institutas plačiai taikomas aukos ir nusikaltėlio mediacijos procese, kartu išskiriami šie jo pranašumai:

- efektyviau užtikrinamas saugumas;
- įvairiapusiškiau išnagrinėjamas specifinis atvejis;
- minimalizuojamos laiko sąnaudos, t.y. sutrumpinamas pats procesas, greičiau išnagrinėjama byla;
- didesnė galimybė įtraukti bendruomenės savanorius, užtikrinti atitinkamą kontrolę.

Tyrimai rodo, kad 93 proc. visų mediacijos programų nuolat arba kartais naudojasi bendramediatorių pagalba.

Paminėtina ir tai, kad JAV atlikus tyrimą buvo įvardyti šie svarbiausi specifiniai mediatoriui keliami uždaviniai:

- palengvinti dialogą tarp aukos ir nusikaltėlio – 28 proc.;
- užtikrinti šalių saugumą, komfortabilumą – 23 proc.;
- padėti šalims susitarti dėl joms abiem naudingo restitucinio plano – 12 proc.;
- aktyviai išklausti abi šalis – 11 proc.;
- tikslingai nukreipti šalis siekiant rašytinio susitarimo – 6 proc.;
- reikiamu momentu pasitraukti iš pokalbio, kad šalys pačios nevaržomai derėtųsi – 6 proc.;
- vadovauti mediacijos procesui – 4 proc.;
- įvardyti šalių pozicijas – 4 proc.;
- perfrazuoti šalių pateiktus komentarus – 2 proc.;
- kita – 3 proc.

Paminėtina ir tai, kad, JAV atliktos apklausos duomenimis, 82 proc. visų respondentų sutiktų dalyvauti mediacijos programoje, jei jiems būtų padarytas nusikaltimas. Iš 280 apklaustų nusikaltimo aukų, kurios dalyvavo aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoje, 91 proc. jautėsi dalyvavusios savanoriškai, niekieno nevaržomos, nepatyrė jokio spaudimo. Iš nusikaltimo aukų, kurios nedalyvavo panašioje programoje (lyginamosios grupės), 70 proc. būtų norėjusios dalyvauti mediacijoje, susitikti su nusikaltėliais, jei būtų turėjusios tokią teisę arba galimybę [13, p. 12].

1996-1997 m. JAV buvo atliktas išsamus tyrimas siekiant nustatyti aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų skaičių, jų dinamiką šalyje. Tyrimą atliko Minesotos universiteto, Socialinio darbo mokyklos, Atkuriamojo teisingumo ir mediacijos centras. Į tyrimą buvo įtrauktos tiek visiškai neseniai įsteigtos, turėjusios vos kelis mediacijos atvejus, tiek kelis dešimtmečius veikiančios mediacijos programos.

Tyrimas parodė:

- nusikaltimų aukos, susitikusios su nusikaltėliais, yra labiau patenkintos teisingumo įgyvendinimu jų bylose nei aukos, kurios dalyvavo teisiniame bylos nagrinėjime;
- susitikusios su nusikaltėliais aukos daug mažiau bijo būti pakartotinai viktimizuotos;
- susitikę su savo aukomis nusikaltėliai kur kas geriau įgyvendina restitucinius įpareigojimus, tiesiogiai susijusius su auka ir atliekamus jos naudai;
- mediacijos programoje dalyvavę nusikaltėliai padaro daug mažiau sunkių nusikaltimų [1].

## Išvados

Straipsnyje pateikiami apibendrinti kai kurių užsienio šalių pagrindiniai teoriniai tyrinėjimai, į aukos ir nusikaltėlio mediacijos institutą pirmiausia bandoma pažvelgti iš aukos pozicijų. Apibūdinami dažniausiai naudojami mediacijos modeliai, pagrindiniai proceso etapai.

Svarbu pabrėžti, kad klausimai, susiję su aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto taikymo sfera, paskirtimi, keliamais tikslais bei uždaviniais, teisiniu reglamentavimu, atitinkama programų kontrole ir t.t., labai skirtingai sprendžiami užsienio valstybėse, kurios jau turi atitinkamą mediacijos programų taikymo praktiką arba yra įdiegusios tik pilotinius projektus. Tačiau pastebima gana aiški tendencija, kad aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų taikymas (lyginant su pirmosiomis aukos ir nusikaltėlio mediacijos programomis) vis labiau išplečiamas tiek nusikalstamų veikų, tiek nusikaltimus padariusių asmenų atžvilgiu, kartu siekiama užtikrinti nusikaltimo aukos teisėtus interesus bei poreikius.

Lietuvoje vykstant teisei reformai, Lietuvos Respublikos Seimui 2000 m. spalio 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968 priėmus naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą bei atitinkamai ruošiantis priimti naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą, atsiveria labai palankios galimybės įstatymiškai įtvirtinti aukos ir nusikaltėlio mediacijos institutą. Manoma, jog Lietuvoje kuriant aukos ir nusikaltėlio mediacijos institutą (programas), teisiškai įtvirtinant ir vėliau taikant jas praktikoje, būtų tikslinga atsižvelgti į kai kurių užsienio šalių jau sąlyginai didelę aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto taikymo praktiką, jo pagrindinius veiklos principus, modelius, programas.



## Literatūra

1. **Umbreit M. S.** Victim offender mediation and dialogue guidelines for victim sensitive practice. U.S. Department of Justice. – Washington, 1999.
2. **Umbreit M. S.** Criteria for victim-sensitive Mediation ( Dialogue with offenders. Prepared for the office for Victims or Crime U.S. Department of Justice. August 10, 1997.
3. **Umbreit M. S., Greenwood J. E., Div M.** Guidelines for victim-sensitive, victim-offender mediation: Restorative justice through dialogue. – Minnesota, 2000.
4. **Hill R.** The Dispute Resolution Journal. Non-adversarial Mediation. July 1995.
5. **Ordever A.** Alternative to Litigation( Mediation. National Institute for Trial. 1994.
6. **Expose des motifs.** Recommandation n° r (99) 19 du comité des ministres aux états membres sur la médiation en matière pénale (adoptée par le Comité des Ministres le 15 septembre 1999, lors de la 679e réunion des Délégués des Ministres).
7. **Greenwood J. E., Div M.** National Survey of Victim Offender Mediation Programs in the US Over view of survey results reveals both diversity and connection among programs across the United States. Voma Connections. Winter 1998, No. 1.
8. **Nugent W. R., Umbreit M. S., Wiinamaki L., Paddock J.** Participation in victim-offender mediation reduces recidivism. Voma connections. Summer 1999. No. 3.
9. **Максудов Р.** Необходима обновленная концепция судебной реформы. Правозащитник. 1997. № 4.
10. **Donohue C.** The Profilis and Befetnis of Litigatio. – St. Louis Symposium „The New ADR“. Nov. 3, 1995.
11. **Brown H., Marriott A.** Alternative Dispute Resolution principles and practice. – London, 1993.
12. **Stone R. N.** Victim-Offender Mediation/Dialogue Programs. 1994.



13. **Umbreit M. S.** Victim offender mediation training manual. University of Minnesota, 1998.
14. **Coulson R.** Mediation – What you need to know? – New York, 1989.



### *The Concept of Victim-Offender Mediation, it's basic Models and Principles of Realization*

*Doctoral Candidate R. Uscila  
Law University of Lithuania*

#### **SUMMARY**

*This article, generalizing researches performed in the foreign countries due to the practice of application of mediation, reveals the conception of victim-offender mediation, its purposes, presents most frequently used mediation models, analyses main stages of mediation process and describes persons participating in this process.*

*In the most general sense the term „mediation“ (not specifically in the criminal context) defines the process of dispute resolution, that involves an impartial third party that seeks to encourage parties to make a voluntary decision. Mediation in the criminal justice system is defined as the process of mediation based on the voluntary and confidential principles, where the mediator helps two or more parties to analyse the problematic situation, to receive answers to the questions that arose, to solve the conflict and to make the constructive decision.*

*Besides the purposes of mediation, article also discusses the features of application of mediation institute in criminal justice system, its limits, requirements raised both for mediators and the whole mediation program, an effectiveness of mediation and its benefits to the victim, offender, all the society and existing legal system.*

*In the article author reviews the practice of application of mediation in foreign countries, presents and shortly discusses the main and most frequently used mediation models. Besides that, the detailed discussion of mediation process stages beginning with an application of initiative, ending with the signing of an agreement of reconciliation and inspection of its realization, is presented.*

*It must be mentioned that an institute of mediation in the sphere of criminal justice, while seeking to resolve the conflict between victim and offender, is being broadly applied only for some decades, but recently it's effectiveness, need and possibilities of it's application constantly increase.*

